

# האם מותר להעביר נפטר מקבר בא"י לחו"ל

מאת מרן הרב עובדיה יוסף -- הרב הראשי לתל-אביב-יפו

שאלה: תיירת אחת מארה"ב, רווקה כבת 65, בהיותה בטיול בארץ, נתקפה בהתקף לב ונפטרה, ובני לזייתה הביאה לקבורה בבית הקברות בהוד השרון (מגדיאל). משנודע הדבר לאחות הנפטרת, חשה מיד ארצה, ודרשה העברת הגופה לקבר המשפחתי שלהן בארה"ב, וטעמה ונימוקה עמה: כי אביהן רכש עוד בשנת תרצ"ו אחוזת קבר משפחתית בניו-יורק בבית הקברות „בית דוד“, האחוזת נועדה לשמונה אנשים, בשתי שורות, בכל שורה ארבעה קברים, עד כה הובאו לקבורה בשורה הראשונה, אם המשפחה שנפטרה בשנת תרצ"ו, אחי הנפטרת שנפטר בשנת תשי"א, ואבי המשפחה שנפטר בשנת תשי"ד. ובשורה השנייה נקברה אחות האב של הנפטרת, ונשאר איפוא עוד מקום קבר אחד פנוי בסוף השורה הראשונה, הנפטרת ואחותה היו מבקרות מדי חדש בחדשו על קברי הוריהן, והיו אומרות ׀ ערקי תהלים מסויימים, והרב האורתודוקסי של בית-הכנסת שאליו הן משתייכות, אומר קדיש אחרי הנפטרים של המשפחה הזו. פעמים רבות הביעה הנפטרת את משאלתה שאם תקדים ללכת לעולמה לפני אחותה שתובא לקבורה בשורה הראשונה על יד קבר אביה, לפיכך עז רצונה של אחות הנפטרת להעביר את גופת הנפטרת ע"מ לקבורה בקברי אבותיה בהתאם לבקשתה בחייה. הקונסול האמריקאי, שנתבקש לעזור בזה, התנה את העברת הגופה בקבלת רשיון מאת הרבנות הראשית בהוד השרון, והרה"ג פרץ אריאל שליט"א, הרב יהוד השרון הפנה את השאלה הנ"ל אלי, אם ע"פ ההלכה מותר לפנות את גופת הנפטרת מקברה ע"מ לקבורה בקברי אבותיה בחוץ לארץ. ואמרתי איעבור פרשתא דא ואתנייה בס"ד.

א) בירושלמי (פ"ב דמ"ק ה"ד): „אין מפגין המת והעצמות אפילו מקבר בזוי למכובד, וא"צ לומר מקבר מכובד לבזוי, ובתוך שלו אפילו מקבר מכובד לבזוי ערב לאדם שיהא נינוח אצל אבותיו“. וכן נפסקה הלכה בטוש"ע יו"ד (טי' שסג ס"א). והוסיף מרן הש"ע שם, וכן כדי לקברו בא"י מותר. וכתב הש"ך, דה"ט לפי שעפר א"י מכפר שנאמר וכפר אדמתו עמו. ע"כ. ומקורו טהור בתוספתא (פ"ה דע"ז), ובכתובות (קיא). כל הקבור בא"י כאילו קבור תחת המזבת, כתיב הכא מזבח אדמה תעשה לי, וכתיב התם וכפר אדמתו עמו וע"ע באבות דר' נתן (פכ"ו). ע"ש. והנה מדברי מרן הש"ע מוכח שאפי' מה בחו"ל מותר לפנותו מקברו ולהעלותו לא"י. ובירושלמי (פ"ט דכלאים ה"ג) אינא פלוגתא בהכי, דגרסינן התם: „רבי בר קריא ור' אלעזר הוו מטיילין, ראו ארונות שבאים מחו"ל לא"י, אמר ר' בר קריא לר"א מה הועילו אלו, קורא אני עליהן ונחלתם שמתם לתועבה, בחיכם, ותבאו ותטמאו את ארצי, במיתכתם. א"ל ר"א כיון שהם מגיעים לא"י נוטלים עפר ומניחים על ארונם, דכתיב וכפר אדמתו עמו“. נמצא שלפי דעת רבי בר קריא אין לפנות המת מקברו שבחו"ל

לא"י, כי אדרבה מגרעות נתן, וכן הוא בזה הקדוש פ"ר אחרי מות (דף עב ע"ב): „וכל מאן דלא זכי בחייו בארעא קדישא ומייתין ליה לאתקברא תמן, עליה כתיב ונחלתי שמתם לתועבה, רוחיה נפיק ברשותא נוכראה אחרא, וגופיה אתי תחות רשותא דארעא קדישא, כביכול עביד קדש חול וחול קדש, אבל כל מאן דזכי למיפק בשמתיה בארעא קדישא אתכפרו חובוי וזכי לאתקשרא תחת גדפוי דשכינתא דכתיב וכפר אדמתו עמו". אלא שהואיל ומסקנת הירושלמי בשם ר"א דאף בכה"ג קרינן בהו וכפר אדמתו עמו, נראה דהכי נקטינן, שבכ"מ שהירוש' חולק על הזוה"ק פסקינן כהירושלמי, כמ"ש הפתח הדביר (סי' כה סק"ן דמ"ו ע"ג). ועוד שהרי מבואר בגמ' (מו"ק כה.) דאסקוה לרב הונא דנח נפשיה בבבל, לקברו בא"י אצל ר' חייא ובניו. וכן לרבה בר רב הונא ורב המנונא. וקי"ל מעשה רב. ובכתובות (קיא.) עולא הוה רגיל למיסק לא"י נח נפשיה בחו"ל, אמרו ליה לר' אלעזר, אמר, אנת עולא על אדמה טמאה תמות, אמרו לו, ארונו בא, אמר להם אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה. ומדאמר אינו דומה וכו', משמע דאה"נ שיש תועלת במה שנקבר בא"י. ור"א לשיטתיה בירוש' הנ"ל שכיון שמגיעים לא"י, נוטלים עפר ומניחים על ארונו, דכתיב וכפר אדמתו עמו. ומשמע דס"ל להש"ס דידן כר"א, ודלא כרבי בר קיריא. וכן פסק הרמב"ם (בפ"ה מה' מלכים הי"א): „כל הקבור בא"י נתכפר לו וכאילו המקום, שהוא קבור בו מזבת כפרה, שנאמר וכפר אדמתו עמו, ובפרענות נאמר על אדמה טמאה תמות, ואינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה, ומ"מ גדולי החכמים היו מוליכין מתייהם לשם, צא ולמד מיעקב אבינו ויוסף הצדיק". מבואר להדיא שהוא פוסק כר"א שגם המתים בחו"ל יש תועלת בקבורתם בא"י. וכ"פ באורחות חיים ח"ב (עמוד תקצו), שיותר לפנות המת מחו"ל לא"י, שכל הקבור בא"י מוחלים לו כל עונותיו שנא' וכפר אדמתו עמו. וכן הוא בכל"ב. והובע"ב בב"י וע"ע באור זרוע הגדול (הל' אבלות סי' תיט). ע"ש. וכ"כ הרמב"ן בה"י (בסוף שער הגמול). ע"ש. ובש"ת מהר"י בי רב (סי' ל"ח) נשאר: צורבא מרבנן דנח נפשיה בחו"ל ולא צוה להעלותו לא"י, אם יפה להעלותו לא"י, או מכיון שלא צוה ש"מ דלא ס"ל ולא עבדינן ליה מילתא דלא ס"ל. תשובה: אם משום שלא צוה י"ל מלאך המות אנסייה ולא הוה מצי לאפקודי. מיהו איכא מילתא אחריתי, דאמרי' בזהרר האי דמית בחו"ל ומעלין אותו לא"י עליו נאמר ותבאו ותטמאו את ארצי. ועם כל זה כיון שרוב החכמים והצדיקים ורוב העולם מתאווים שיעלו אותם לא"י, אגן סהדי דניחא ליה להאי צורבא מרבנן דנח נפשיה בחו"ל שיעלוהו לא"י. ובזמן הנגיד כמהר"י שולאל ז"ל<sup>1</sup> בהיותו במצרים נשאנו ונתנו בדבר הזה על הנכבד מהר"ר נתן שולאל שלא צוה שיעלוהו לא"י, והמסקנא בינינו היתה שיעלוהו, וכן נעשה מעשה והעלוהו לא"י. עכ"ד. וכונתו לד' הזוה"ק פ"ר אחרי מות הנ"ל, אלא שדחהו ממעשים בכל יום שרוב החכמים והצדיקים מתאווים להעלותם לא"י, אך העיקר הוא שכן מוכח בש"ס ורמב"ם והראשונים. וכ"כ בשו"ת מהרל"ג (סי' סג) שגם הו"א נשאל בשאלה זו, והעלה שאפילו גילה דעתו אותו ת"ח, שמי שנפטר בחו"ל אין להעלותו לא"י, משום דס"ל כרבי בן קיריא אשר בירושלמי פ"ט דכלאים, מ"מ מצוה להעלותו לא"י, ולא דמי למ"ש במ"ק (כה.) מילתא דבחייה לא ס"ל, השתא בתר דנח נפשיה ניקום ונעביד ליה? וכ"ש בנ"ד שהוצאת המת ממקומו יש בה איסור משום חרדת הדין ומשום בזיון המתים, לא היא, דשאני ת"ח מחכמי הדור דעבדינן ליה בניחותיה גם מה דלא ס"ל בחייו, בדבר שכל הפוסקים מודים בו, שכל הפוסקים כתבו מעלת א"י שקבורתה מכפרת עון, ומצילה מצער

גלגול מחילות. ואף למאן דזכי להיות קולטתו לאחר מיתה ניחא אית ליה, ולכ"ע לא חיישינן לההיא דרבי בר קריא הנ"ל. עכת"ד. וכן העלה המהרשד"ם בתשו' (חיו"ד סי' רג) שאף לאחר מיתה מצוה להעלותו לא"י, ודלא כרבי בר קריא בירושל', דבלאים, משום דפליגי עלה בירוש' ובש"ס דידן. עש"ב. וכן דעת הרדב"ז בתשובה ח"ב (סי' תרי"א). ע"ש. וכן פסק הגאון מופת הדור מהרצ"פ פראנק זצ"ל בשו"ת הר צבי (חיו"ד סי' רעד), אודות האדמו"ר מקרלין זצ"ל שנפטר בארה"ב, ויש שמערערים על הרוצים להעלותו לקוברו בא"י, והשיב שמצוה להעלותו לא"י, וכמו שהעלה מהרל"ח סי' סג הנ"ל, שברור הדבר דניח"ל להקבר בא"י. והמעכב יהוש' לנפשו שלא יהא גורם לצערו של אותו צדיק. עכת"ד. ונראה שהמערערים הסתמכו ע"ד הוזה"ק הנ"ל, ומ"מ יפה דן ויפה הורה, כדעת הרמב"ם והש"ע וכל הפוסקים גדולי האחרונים הנ"ל. וזה ברור.

(ב) ניהדר אנפין לנ"ד. כי הנה הדבר ברור בסברא, שאם יש לפנות מת שעוד לא נקבר, ושואלים הלכו בו, אם יותר נכון לקוברו אצל אבותיו בחו"ל, או עדיף לקוברו בא"י, שיש להורות שיקברוהו בא"י, דהא ודאי עדיפא שהיא מזבח כפרה לכל ענתותיו, ומצול מצער גלגול מחילות, וזוכה להסתופף תחת כנפי וזשכינה, ובכל זה יש נחת רוח לנפטר יותר ממה שערב לו לנח אצל אבותיו. (וכ"כ בפשיטות בשו"ת קול מבשר ח"א סי' נ). וכל שכן בני"ד שכבר נקברה בא"י וזכתה שתהיה קולטת אותה מחיים, הא ודאי שאין להתיר לפנותה לקברי אבותיה בחו"ל, כי מלבד שמפסידה כל התועלויות הנ"ל, עוד בה הטעם של חרדת הדין הקשה למתים, כמבואר בארחות חיים ח"ב (צד תקצו), שהטעם שאין לפנות המת במקום המקום, לפי שהבלבול קשה למתים, מפני שמתיראים מן הדין, זכר לדבר ישנתי אז ינח לי. ובשמואל נאמר למה הרגותני להעלות אותי. (וכמ"ש בחגיגה ה:). וכן הוא בכל בו, והובא בבית יוסף (טי' שסג). ויש עוד טעם נוסף לפמ"ש בס' חסידים (בצוואותיו אות יא), שאם יש קברות בעיר לא יעבירו המת לקוברו בעיר אחרת, כי המתים ששוכבים בעיר כועסים שהבזיון הוא להם. וכיו"ב כ' באור זרוע (סי' תיט) שצער ובזיון למת שמוליכים אותו לקברו בעיר אחרת, וכ"ש כשמוליכים אותו ממקום שיש בית קברות שם. ע"ש. וכן פסק בש"ע (סי' שסג ס"ב). וכ' הש"ך דה"ט משום בזיון שנגרם למתים הקבורים שם. ובשו"ת זכרון יוסף (ח"מ סי' ט) כ' לדחות ד' הש"ך, שא"כ אפי' אם ציוה בפירוש יהיה אסור להעבירו למקום אחר, ולכן העלה הטעם משום צער ובזיון המת, כשמטלטלו למקום רחוק, שאולי יתפרקו איבריו או יסריח, כפי שקרה כן פעמים רבות. עכת"ד. ונעלם מעיניו הבדולח שטעמו של הש"ך מבואר בצוואת ר"י החסיד. ועצם קושיתו י"ל עפ"ד הפתחי תשובה סק"א בשם התפארת צבי (חיו"ד סי' נט—ס), שאין למנוע מאלו הרוצים להקבר בקבר תדש מפני שנמשך ע"י כך בזיון למתים הקבורים בביה"ק הישן דמה להם בזה מ"מ אין רצונם להקבר במקום זה, ואינם מחוייבים לסבול אפי' בזיון מועט שבביל חבריהם. ע"ש. ולכאורה יש להוסיף דה"ט משום שמצוה לקיים דברי המת. ואע"פ שמצינו בשו"ת שבות יעקב ח"א (סי' קסה) שכו' דלא שייך לומר מצוה לקיים דברי המת אלא במידי דמונא בכסיון וירושתו, אבל לא בשאר מילי, והרי אפי' בצוואת אביו ואמו, לא מצינו לשום פוסק שאמר שתייב לקיים הצוואה משום מצוה לקיים דברי המת, אלא משום דקי"ל מכבודו במותו, ומשום מצות כיבוד אב ואם נגעו בה. ע"ש. אולם בחו"מ (סי' רנג סעיף ל) שכיב מרע שציוה אל תספידוני אין סופדין אותו. וכ' הסמ"ע שאסור להספידו כדמוכת מלשון אין סופדין אותו.

הטעם משום שכל ההספד אינו אלא משום כבודו של המת וקרוביו, והרי מתל על כבודו, ומצוה לקיים דברי המת. ע"ש. ומוכח שאפי' רוצים קרוביו להספידו, מבלי לגרוע מנכסיו, אפ"ה אסור להם להספידו, משום דמצוה לקיים דברי המת. וזה שלא כד' השבוי"י, ואמנם: ראיתי בשד"ח (מע' מ סוף כלל ריט), שהביא בשם הגר"מ תומים בס' אוריין תליתאי (סי' כד) שדחה, שאף דין זה שאין סופדין אותו היינו שלא להוציא ממון לשכור לו מספידים. שזהו ענין ירושה, משא"כ כשאין הוצאת ממון לא שייך לוי בזה מצוה לקיים ד' המת, ורשאים להספידו, וכמ"ש השבוי"י הנ"ל. ע"ש. אך לפע"ד ל"מ כן מסתמות דברי הקש"ע והסמ"ע. וע' בס' דרך המלך (דף קה ע"ד) ובשו"ת חיים שאל ח"א (סי' לד) שהביאו להלכה ד' הסמ"ע שאסור להספידו, ומשמע ג"כ מדבריהם שגם כשאין סרך דררא דממונא צריכים לקיים צוואתו. ובשד"ח שם הוכיח מד' הנוב"י תנינא (חאה"ע סי' מה) דס"ל דבכל מילי אמרי' מצוה לקיים ד' המת, ושגם מד' הסי' חסידים (סי' תקלח) נראה ג"כ דבכל מילי צריך לקיים ד' המת חוץ מלענין עבירה. ע"ש. (וע' במסגרת השלחן סי' שמ"ד סוף דין יוד) ומ"מ גם טעמו של הזכרון יוסף הנ"ל משום צער המת נכון הוא, וכמבואר באור זרוע (סי' תיט) וז"ל: מפני שצער הוא לו שמטלטלים אותו ואינו נקבר מהרה במקום שמת, וכאילו שופך דמים, כההיא דמס' שמחות (פ"ד) אמר ר"ע תחילת תשישי לפני חכמים וכו'. (וכ"ה בתוס' כתובות יז. ד"ה מבטלין. ע"ש). לפיכך כשצוה אין לחוש. (ובזה אתי שפיר אף להשבוי"י דלא שייך בכה"ג מצוה לקיים דברי המת). וע"ע בשו"ת כנסת יחזקאל (סי' מג) שכו', שאפי' נקבר עם המתים שבעירו כיון שצוה לקברו בקברי אבותיו מצוה לקיים. דבריו שזהו כבודו, ואין להשגיח בבזיון שאר מתים הקבורים שם. ע"ש. ושור"ר בשו"ת יד יצחק ח"ב (סי' רמט) העיר ג"כ ע"ד הזכרון יוסף דלק"מ על הש"ך, ע"פ מ"ש גליון מהרש"א בשם הכנסת יחזקאל הנ"ל. ע"ש. וכ"כ הגר"י גוטליב בשו"ת יגל יעקב בחי' ליו"ד (רפד ע"ב). ושיש מצוה לשמוע לצוואתו, וה"ט כמ"ש הכנסת יחזקאל הנ"ל. ע"ש. וע"ע בשו"ת: עין יצחק (חיו"ד סי' לד) ובשו"ת תשורת שי ח"א (סי' תקנד). ע"ש. וכ"כ בשו"ת קול מבשר ח"א (סי' עו). וע"ע בשו"ת הר צבי (חו"ד סי' רעא) והלאה, ובפסקי רבני דורנו, שהובאו בס' אורך ימים להרה"ג ר"מ שצרנסקי נ"י ע"ש. ועכ"פ לאור הטעמים הנ"ל יש למנוע העברת גופת הנפטרת מקברה שבא"י לקברה בחו"ל.

ג) ברם עדיין צריכים אנו למודעי שלכאורה כיון שגילתה דעתה בחייה פעמים רבות בהיותה בחו"ל שברצונה להקבר ע"י הוריה ומשפחתה, יש למלא אחר בקשתה, כמ"ש הרמ"א הנ"ל שאם צוה להוליכו ממקום למקום או שצוה לקוברו בביתו ולא בבית הקברות שומעין לו. וכד דייקנן פורתא חזינן דליתא להאי מילתא, שגילוי דעת בעלמא אינה נחשבת כצוואה גמורה. וכמבואר בתשו' מהר"ל (סי' סג), הנ"ל, בת"ח שנפטר בחו"ל, וגילה דעתו בחייו שמי שנפטר בחו"ל אין להעלותו לא"י ונראה דס"ל כרבי בר קיריא בירוש' פ"ט דכלאים הנ"ל, שקורא על זה „ותבאו ותטמאו את ארצי ונחלתי שמתם לתועבה". (וכ"ה דעת הוה"ק לקושטא דמילתא וכנ"ל אות א). אם בכל זאת רשאים להעלותו לא"י, והעלה שאע"פ כן מצוה לפנותו מקברו שבחו"ל להעלותו לא"י לקברו שם, ואע"ג דבמ"ק (כה). אמרי', דמילתא דבחייה דרב הונא לא ס"ל, השתא בתר דנה נפשיה היכי ניקום ונעביד ליה. וא"כ כ"ש הכא שפינוי המת מקברו יש בה איסור מטעם שהבלבול קשה למתים, שמתיראים מיום הדין, ולמ"ש בשמואל למה הרגותני להעלות אותי, כמבואר בכל בו,

זגם יש בזה משום בזיון המת בטלטולו למקום רחוק, לא היא, דשאני ת"ח מחכמי הדור דשפיר עבדינן ליה בניחותיה אף מאי דלא ס"ל בחייו, בדבר שהפוסקים מודים בו, שהרי כל הפוסקים כתבו מעלת א"י שקבורתה מכפרת עון ומצילה מצער גלגול מהילות, ולכ"ע לא היישינן לה היא דרבי בר קיריא ואף למאן דלא זכי להיות קולטחו מזדים נייחא אית ליה, ורק אם ציוה בפירוש שאל יעלוהו לא"י שומעין לו, דהו"ל כאומר דלא בעי כפרה, כדאמר ר' בסנהדרין (מו:): אי אמרת קבורה משום כפרה הא אמר לא בעי כפרה. משא"כ כשלא ציוה בפירוש אפי' גילה דעתו בחייו שאין ראוי לעשות כן, שרי ויאי למסקיה לא"י. ע"כ. וה"ב שלא היתה צוואה מפורשת מצד הנפטר רק שהביעה רצונה להקבר אצל משפחתה עוד בהיותה בחו"ל, ועוד שבשעה שגילתה דעתה לא עלה על דעתה כלל שתהיה מנוחתה כבוד בא"י, ולזכות לקליטתה מחיים, ואילו ידעה זאת יתכן ולא היתה חושבת על קבורת חו"ל כלל, לכן בודאי שאין להעבירה לחו"ל לאחר שנקברה בא"י. ומה גם שכעת היא נמצאת בעולם האמת ונפשה יודעת מאד כמה זקוקה היא לכפרתה של א"י, וליתור סגולותיה הנעלות, הא ודאי דטבא לה עבדינן לה שלא להחרידה ממנוחתה ולטלטלה לחו"ל, כיון שלא ציוהה כן בפירוש. וגדולה מזו כתבו הגר"י במברגר אב"ד ווארמר בהשומר ציון הנאמן שנה א' (דס"ב ע"ד), שאפי' אמר בחייו שרצונו להקבר בקרקע שלו, כיון שלא ציוה בפירוש לפנותו, אין לפנותו, הואיל ויש בזה חרדת הדין, כדכתיב למה הרגזתני להעלות אותי, ועוד שיש בזיון למתים שנקברו במקום שהוא וכו'. ע"ש. וכ"ש כאן שיש טעם נוסף שזכתה והיתה מנוחתה כבוד בא"י דהו"א מזבח כפרה. ומה גם לפמ"ש התוס' (סוטה ה.) שהמתים של חו"ל אינם זוכים לתחיית המתים, וכ' הנוב"י תנינא (חיו"ד סי' רה), דס"ל להתוס' שלא הכל זוכים לגלגול מחילות אלא הצדיקים בלבד, וכדמוכח בכתובות (קיא). שיעקב ויוסף נתייראו פן לא יזכו למחילות. [ובהגהות הגר"ב כתובות שם הגיה ע"פ הילקוט ועין יעקב שלא קיבלו עליהם צער גלגול מחילות. ודו"ק.] עכת"ד. וא"כ כמה חשובה קבורת א"י שע"י כך זוכים לתחיית המתים. וע' בשו"ת חיים שאל ח"א (סי' עא אות ו) בדין ת"ח שציוה לבל יעמידו מצבה על קברו, והעלה שאין שומעים לו, שאילו ידע ונוכח שיש בזה תיקון לנפשו ע"ד הסוד, כמבואר בדברי האר"י ז"ל, לא היה מצווה כן, ע"ש. וע"ע בשו"ת יוסף אומץ (סי' פט) בת"ח שציוה לפני מותו שאל יקברוהו אלא כעבור מ"ח שעות, כי היה ירא פן יתעלף, ויסברו שמת, והשיב שאין שומעים לו, שאילו ידע כמה פגם יש ע"י הלנת המת כמבואר בזה"ק ר"פ אמור, לא היה מצווה כן. ואדרבה המקיים צוואתו גורם לו צער לטמא נפשו ח"ו מלבד טעמים אחרים, ומי שיקברנו ביום שהוא גורם לו נחת רוח ומצוה רבה קעביד. ע"ש. ומכאן למד ג"כ בשו"ת חמדת משה (חיו"ד סי' פט), שאם ציוה שלא יאמר בניו קדיש עלי, שאין לשמוע לו, כי ודאי לא שת אל לבו כמה נחת רוח יגרום לו ע"י הקדיש של בניו. ומ"מ מצא עצה טובה שאמם תגזור עליהם בגזירת כבוד אם שיאמר קדיש על אביהם וכו'. ע"ש. [ומה שפלפל בההיא דסנהדרין מו: ופרש"י שם הא אמר לא בעי כפרה, יש להעיר ע"ז מ"ש בתשו' מהרל"ב סי' סג הנ"ל. ואכמ"ל.]. ומכ"ש בנד"ש שלא היה צוואה מפורשת כליל. ולכן בהא נחיתנא ובהא סליקנא שאין להתיר לפנות את הנפטר מקברה שזכתה בו בא"י, ע"מ לקבורה בחו"ל ע"י משפחתה. ורגלוהי דבר נש ערבין ליה וכו' (סוכה נג). ויש זכות תולה, ולכן זכתה למות ולהקבר בא"י. ויש להסביר הדברים לאחותה שהיא מרת נפש, ולהודיעה כי מאת ה' היתה זאת לטובתה ולהנאתה.